

Már megint a magyarok húzták a rövidebbet?

Chagalltól Maleviczig – az orosz avantgárdok Bécsben

Albertina, Bécs, 2016. II. 2. – VI. 26.

RÓZSA T. ENDRE

Bécs itt van a szomszédban, két és fél óra autóval vagy vasúton. Gyakran hallok magyar szót az osztrák főváros kiállításain, szívesen látogatjuk a bécsi eseményeket, és ez rendben is van. Elég sűrűn írnak róluk a magyar hetilapok jobbrosszabb kritikákat, ezzel sincs gond. Most viszont beütött a baj, több kritikát olvastam az Albertina orosz avantgárd tárlatáról, és a kritikusok mind ugyanabba a sablonos csapdába csúsztak bele.

Oktalan magyar szorongás

Május 1-jén zárt az orosz avantgárdok csoport-tárlata a budapesti Nemzeti Galériában, de már február 2-án megnyílt a *Chagalltól Maleviczig* című tárlat az Albertinában. Azon sajnálkoznak a magyar kritikusok, hogy hiábavalóságnak bizonyult a nagy budapesti erőmutatvány, a bécsiek egy sokkal nagyobb szabású orosz anyag felvonultatásával tromfolták le Budapestet. Aztán a szokásos sopánkodás, hogy hát igen, micsoda pech és lebukás, ha nincs összehasonlítás, akkor soha nem derült volna ki, de most megint egyszer kiviláglott, hogy Magyarország az isten háta mögött van, micsoda szegényes, provinciális helyzet, pfuj.

Több mint háromszor annyi mű szerepel az Albertinában, mint a Nemzeti Galériában, ezt bárki könnyen észreveszi, miután jóval több termet kell végigjárnia. Csakhogy a budapesti kiállítás egészen másról szól, mint a bécsi. Kötelező minimum, hogy a kritikák írói legalább ezt vegyék észre. Nem a kistestvér és a nagytestvér sétál egymás mellett, a két anyag párbeszédbe került egymással. Szerencsés egyidejűségük izgalmas lehetőséget nyitott a kölcsönös kiegészítések és összevetések előtt. A Jekatyerinburgi Szépművészeti Múzeum szovjet-orosz anyagát mutatta be a budapesti kiállítás, szinte hiánytalanul, azt a gyűjteményt, amit a Közoktatási Népbiztossággal hivatalos kapcsolatot tartó avantgárd művészek saját maguk zsúriáltak le. Az összeválogatott anyagot Jekatyerinburgba küldték, ahol 1920-ban mutatták be, okulás végett. A sztálini fordulat után megváltozott a helyzet, a „formalizmus” szitokszava sújtotta az ilyen alkotásokat. A sötét évtizedek alatt szerencsére nem kallódott el, nem veszett oda a jekatyerinburgi tárgy-

Állami Orosz Múzeum, Szentpétervár

csoport. A múzeum bátor munkatársai bíztak a jobb jövőben, és gondosan elrejtették a raktárakban az anyagot. Egy teljes hitelességgel lezárt időkapcsolat nyit fel a budapesti kiállítás, ami az Urál fővárosából, Ázsia nyugati pereméről érkezett el a magyar fővárosba. Az 1920-as évek elején lezárt időkapszula felnyitása után meglepetést kelt, hogy El Lissitzky csak marginálisan került be a válogatásba, és meghökkentő, hogy Chagall teljesen hiányzik. Az időkapszula hiatusaira éppen a bécsi tárlat adja a magyarázatot.

Az Albertina kiállítása a kései cárizmus sokszínű avantgárdjától a terepszínű „szocialista realista” propagandaművészetig a lehető legtöbb irányzatot igyekszik bemutatni. Három viharos orosz évtized alkotásait. Világháború, bolshevik forradalom, polgárháború és a sztálini terror ideje. Roppant nehéz a feladat, időnként nyolctíz irányzat virágzott egymás mellett, és az izgatott művészek könnyen váltogatták a stílusokat. A kezdeti évek alkotásaiból még ma is kicsap a korszak felfokozott hevülete, az új látás és életérzés lázas keresése. Az orosz-japán háború 1905-ben megalázó katonai vereséggel ért véget. Hatására az orosz politikai elit felgyorsította a modernizálást, a technológiai nyitás keresését. Nem csak a képzőművészek, más műfajok alkotói is előre futottak, s igyekeztek megjósolni a jövőbe vezető utakat. Az orosz művészeti avantgárd kitüntetett jelentőségének ez a legfőbb oka. A bécsi kiállítás közel 150 műből álló anyagának egy hatalmas gyűjtemény adja a gerincét. A szentpétervári Állami Orosz Múzeum és társintézménye, az ottani Ludwig Múzeum feladata a világgal való kapcsolattartás: most éppen az Albertinával működnek együtt. Az orosz múzeum közel félmillió műtárgyat őriz a falai közt, a meritések volumene

VASZILIJ KANDINSZKI:
Fehéren I., 1920,
olaj, vászon, 95x138 cm

szinte korlátlan. Vélhetőleg orosz támogatással merész-kedett új utakra a bécsi tárlat: tágabb spektrumba helyezte be az orosz avantgárd művészetét.

A kiállítás koncepciójának kidolgozói két súlypontot alakítottak ki. Az egyik Chagall, a másik Malevics. A kiállítás címe erre utal. A kurátorok szerint e két művészhez viszonyítva lehet legtisztábban értelmezni az orosz avantgárdizmus alkotásait. A tárgyábrázolás és a tárgynélküliség ütközése, a realitás felett lebegő figuralitás és a szupremácia profétai látomása. Vitatható a koncepció, de érdekes. A Szovjetunió összeomlása óta sok ismeretlen részlet került felszínre, egyre újabb alkotók és alkotások vegyültek a szovjet-orosz avantgárdizmus fejezetébe. Nehezíti a helyzetet, hogy az utóbbi évtizedben sok hamisított avantgárd kép bukkant fel. (Alexandra Exter /1882–1942/ az egyik fő áldozat.)

Malevics kisöpri Chagallt

Marc Chagall és Kazimir Malevics már a kezdet kezdetén, a korai avantgárdizmus idején roppant eltérően értelmezte a művészet feladatát és stíluslehetőségeit. Az Albertina koncepciója korrektil felmutatja, hogy a költői narratív mesélés és a keményre geometrizált formarend között nem létezhet kompromisszum. Ráadásul súlyos személyes összeütközésbe került egymással a két alkotó. Az új szovjet élet legfőbb kulturális irányítója, Lunacsarszkij 1918 őszén kinevezte Chagallt a vityebszki kormányzóság kulturális népbiztosának. Javában tartott még a polgár-

háború, a politikai irányítás azonban rendkívül sürgetőnek tartotta, hogy a cárizmus kultúráját haladéktalanul söpörje el az új művészet. Lunacsarszkij már az 1910-es évek elején megismerkedett Chagallal Párizsban, látta nyugati sikerét, és a vityebszki származású művésznek személyre szabott feladatot adott. Chagall nagy aktivitással látott munkához a szülővárosában – többek között művészeti iskolát alapított. A tanári karba meghívta egykori mesterét, Yehuda Pent és régi tanuló társát, El Lissitzkyt, aki évek óta a jiddis-héber kultúra megújításán dolgozott, viszont a konstruktív kompozíciók formarendje is felkeltette az érdeklődését.

Lissitzky kérésére Chagall meghívta tanárának a szuprematista Kazimir Malevics-et. Ezzel végzetes hibát követett el. Malevics szuggesztív elmélete és erős egyénisége magával ragadta az iskola hallgatóit. A szuprematista teória könnyen érthető, és szinte tudományosan hangzik. Minden eddigi művészet beleragadt a háromdimenziós világba, de ennek végleg befellegzett Malevics szerint. A futuristák megindultak az időben zajló dinamikus mozgás ábrázolása felé, csak elakadtak. Az időtengelyt, tehát a negyedik dimenziót, nem tudták elérni. Cézanne és a kubisták fordultak a jó irány felé, de Malevics már rajtuk is túlhaladt, mert kidolgozta, hogyan kell kapcsolatba kerülni a nem euklideszi térrel és a világmindenséggel (Weltall). Mindezeket részletesen kifejtette *A tárgynélküli világ* című könyvében, amit végül a Bauhaus könyvsorozata jelentetett meg 1927-ben. Malevics számára túlságosan későn, a Bauhausban, Moholy-Nagy László irányításával addigra már győzött a funkcionalizmus. Visszatérve a vityebszki időkhöz, Malevics nyíltan kritizálta Chagallt, stílusát régi vágású ócskaságnak nevezte. Chagall magára maradt, igazgatói szerepében ellehetetlenült. Küzdött még egy ideig, azután feladta.

KAZIMIR MALEVICS:
Vörös lovasság, 1932 k.,
olaj, vászon, 91x140 cm

BORISZ GRIGORJEV:
Mejerhold portréja, 1916,
olaj, vászon, 247x163 cm

A kapitány elhagyta a hajót, elköltözött Moszkvába. Csalódnia kellett, nagy tér ott sem nyílt előtte. Valószínű, hogy éppen Malevics miatt zsúrták ki Chagallt a Jekatyerinburgba küldött anyagból. Végül Chagall megelégedte az értetlenséget, a mellözöttséget, és végső búcsút intett a Szovjetuniónak. Visszatért Párizsba, és ott folytatta, ahol az első világháború előtt abbahagyta.

MARC CHAGALL:
A séta, 1917–1918,
olaj, vászon, 163,4x169,6 cm

Az avantgárd kitágítása

Mint említettem, Malevics szuprematizmusa az Albertina kiállításának egyik kulcspontja, ezért a tanítványi kör – Ivan Kljun, Olga Rozanova, Ljubov Popova – alkotásai felerősödtek, és két másik művész, Alexandra Exter és Ivan Puni szuprematista megvilágításba került. Szóba jöhetett volna még Nagyezsda Udalcova és Szergej Szenykin, mindkettőjük szerepelt a budapesti kiállításon, Bécsben viszont nem. A kurátori szabadságot nem illik kétségbe vonni, ha így döntöttek, hát így döntöttek. Az igazsághoz hozzátartozik azonban, hogy Ivan Puni, aki kezdetben Malevics barátja volt, és egy ideig Vityebszkben is tanított Chagall iskolájában, 1919-ben emigrált, és annyira kiábrándult a szupre-

matizmusból, hogy élesen Malevics ellen fordult, és Jean Pougny néven bekapcsolódott a francia művészeti életbe. Alexandra Exter is korán elhagyta a Szovjetuniót, szintén Franciaországban telepedett le, és ugyancsak hátat fordított a szuprematizmusnak.

A bécsi kiállítás nagy érdeme, hogy meggyőző választ talált a régi kérdésre: miért változott meg Malevics stílusa a 20-as évek végén? Az általános vélekedés szerint Malevics elgyávult, és közeledett a hivatalosan támogatott emberábrázoláshoz. Valóban, a hajdani remek avantgárdisták többsége harmadosztályú virágcsendéleteket és aktokat kezdett festeni. Érezni, hogy szörnyű nyomás hajlította meg a gerincüket. Malevics azonban nem hátrált meg. Kitalált egy víruselméletet, miszerint minden korszakot új vírus fertőz meg, és a Szovjetunióra a naturalizmus vírusa támadt rá. A művésznek nem dolga, hogy küzdjön a fertőzés ellen, hanem az, hogy az előzmények közé integrálja az aktuális vírust. Új stílusát „szupronaturalizmusnak” nevezte el. Emberalakjai, parasztfigurái anonimizált bádögemberek. Arctalanok és egyformák. A kommunista gépezet kollektív robotjai. Malevics letartóztatták, de később kiengedték. Az újabb letartóztatástól, deportálástól csak a halála mentette meg.

A koncepció másik sarokpontja Chagall művészete. Olyan gyönyörű Chagall-anyagot állítottak össze a kurátorok egy önálló teremben, hogy csupán már emiatt érdemes megnézni a tárlatot. Bernből, Bázeltól, Amszterdamból és Párizsból közismert művek érkeztek, a szentpétervári múzeum anyagával együtt viszont elmélyülnek a drámai fények. Az oroszországi anyagban egy számomra ismeretlen remekművet láttam. A mű címe: *A tükör* (1915, olaj, karton, 100x81 cm). Attikái lábazon karcsú ión oszlop áll, két csigavonalú voluta a tetején, az oszlopon egy elektromosság előtti korból való asztali lámpa. A tárgyat mégsem látjuk, csak a tükörképét. A bal sarokban lent parányi alak borul arra a felületre, amin a tükör áll. Nagy szín-síkok, kevés tónussal. A metafizikai magány karkai képmása.

Az orosz művészetben Chagall festészete meglehetősen társatlan. Az Albertina kurátori figuratív művészekkel tágtították az avantgárdizmus szokásos körét, hogy szélesebb környezetet teremtsenek Chagall számára. A szándék érdekes, de egyáltalán nem meggyőző. A sok mű közül Borisz Grigorjev méretre is hatalmas festménye emelkedik ki. Két és fél méter magas, több mint másfél méter széles.

© Chagall - HUNGART © 2016

Vszevolod Mejerhold egészalakos portréja 1916-ban készült. Az avantgárd színházrendező elegáns frakkot visel, fehér mellény, cylinder, lakkcipő és glazékesztyű az öltözete. A megcsavart karok Mejerhold gépszerű színházára utalnak. (Mejerholdot 1940-ben végezte ki a terror vörös gépezete, öt nappal Iszaak Bábel tarkón lövetése után.)

Szocialista realista végjáték

Az egyik terem ajtajában II. Miklós cár és Alexandra cárné fehér carrarai márványból készült büsztje. A következő terem közepén, alig húsz méterre, egy sötétben csillogó egészalakos Lenin-szobor, anyaga felpolirozott vörös gránit. A leninizmus valláspótlék, mondta Malevics. Az Albertina utolsó terme a hatalomra jutott sztálinizmus művészetét, a szürke, sablonos és erőtlén szocreál stílust mutatja be. A 30-as éveket, amikor végleg eltemették az orosz avantgárdot. Az egyik festményen munkások dolgoznak a Putyilov gyár traktorgyártó műhelyében, egy másikon nyolcmotoros óriásgép repül Leningrád égén, a Téli Palota fölött, szárnyain vörös csillagok. Különös firtora a sorsnak, hogy a propaganda céljából épített ANT-20 típusjelű óriásgép egy évvel a festmény elkészülése után légi katasztrófát szenvedett, egy moszkvai légitüntetéstől keveset lezuhant.

A szocreál gyűjtemény osztrák közegben sokkal nagyobb újdonságként hat, mint Magyarországon. Számukra távoli érdekességet jelent ez a stílus, az 50-es évek magyar művészei számára napi realitás volt. Az egyik mű azonban szándéktalan tematikai párhuzamot nyit. Emberek ülnek egy asztal körül, fiatalok és idősek, férfiak és nők, munkások és parasztok. Az asztal közepén hangszóró, a mű címe: *Sztálin beszédének hallgatása közben*. A kép párdarabját Lakner László festette 1960-ban. Sokáig lappangott ez a korai főmű, majd szerencsésen megkerült. *Varró lányok Hitler beszédét hallgatják* – igen, azonos jelenetet ábrázol Lakner festménye, egy náci propagandafotó alapján készítette. Szögösen ellentétes azonban a hozzáállás. A szovjet képen áhítatos és átszemlélt figyelemmel hallgatják a nagy Sztálint, Lakner László művén üres és ostoba tekintetek révednek a semmibe. A diktatúrák történelmi összecsengése révén Lakner képe a szocialista realizmus hazugsággepezetét is lebuktatta.

Orosz Állami Múzeum, Szentpétervár

LJUBOV POPOVA: Ember + levegő + tér, 1913, olaj, vászon, 125x107 cm

KUZMA PETROV-VODKIN: Fantázia, 1925, olaj, vászon, 55,5x65 cm

Orosz Állami Múzeum, Szentpétervár